

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Історичний факультет  
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота  
(магістра)

з теми: **«ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО  
МИСТЕЦТВА МОДЕРНОЇ ДОБИ: НА ПРИКЛАДІ ЗАСТОСУВАННЯ  
ПОВІТРЯНИХ КУЛЬ ТА ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ»**

Виконав: здобувач вищої освіти 2 курсу,  
групи Ist1-M24 спеціальності 014 Середня  
освіта (Історія та громадянська освіта) за  
ОПП Середня освіта (Історія)

**Бондар Юрій Георгійович**

Керівник: **Трубчанінов С. В.**, кандидат  
історичних наук, доцент кафедри історії  
України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2025 року

## ЗМІСТ

|                                                                                                     |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                          | 4  |
| РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ                                                     |    |
| ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....                                                                              | 8  |
| 1.1. Місце вивчення історії військового повітроплавання<br>в педагогічному дискурсі.....            | 8  |
| 1.2. Джерельна база роботи .....                                                                    | 12 |
| 1.3. Історіографія проблеми .....                                                                   | 15 |
| 1.4. Принципи, підходи і методи дослідження. Термінологія .....                                     | 20 |
| Висновки до розділу 1.....                                                                          | 26 |
| РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ПОВІТРОПЛАВАННЯ                                                      |    |
| В МОДЕРНУ ДОБУ .....                                                                                | 27 |
| 2.1. Початок застосування повітряних куль у військовій справі.....                                  | 27 |
| 2.2. Військове повітроплавання у ХІХ столітті .....                                                 | 31 |
| 2.3. Використання літальних апаратів на початку ХХ століття .....                                   | 40 |
| 2.4. Використання літальних апаратів у Першій світовій війні та під час<br>Визвольних змагань ..... | 46 |
| Висновки до розділу 2.....                                                                          | 54 |
| РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ                                                               |    |
| ВІЙСЬКОВОГО ПОВІТРОПЛАВАННЯ                                                                         |    |
| В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ. ....                                                         | 55 |
| 3.1. Місце теми у шкільних програмах та освітніх стандартах .....                                   | 55 |
| 3.2. Форми, методи та прийоми вивчення теми в школі .....                                           | 64 |
| 3.3. Розробка навчальних матеріалів і оцінювання<br>результатів навчання.....                       | 74 |

|                                                |    |
|------------------------------------------------|----|
| Висновки до розділу 3.....                     | 82 |
| ВИСНОВКИ .....                                 | 83 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ..... | 87 |
| Джерела.....                                   | 87 |
| Література.....                                | 88 |
| Інтернет-ресурси .....                         | 97 |
| ДОДАТКИ .....                                  | 99 |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Повномасштабна російсько-українська війна різко загострила запит на змістовну військово-історичну освіту, яка поєднує національно-патріотичне виховання з критичним мисленням і науковою коректністю, а не зводиться до спрощеної пропаганди. Водночас, у шкільному курсі військове мистецтво модерної доби здебільшого подається фрагментарно, переважно через наземні кампанії, тоді як повітряний вимір війни (повітряні кулі, дирижаблі, рання авіація та ін.) залишається поза увагою. Це не відповідає інтересу учнів до авіації й високотехнологічних родів військ та потенціалу цих сюжетів для формування історичного мислення і громадянської позиції.

Сучасні дослідження з історії світової та української авіації, військового повітроплавання, історії науки й техніки дозволяють відтворити цілісну картину розвитку повітряних засобів ведення війни від кінця XVIII ст. до Першої світової, включно з авіацією УНР, ЗУНР, регіональними сюжетами Поділля й Галичини. Однак ці напрацювання майже не «перекладені» мовою шкільної освіти: у програмах і підручниках тема представлена уривчасто, відсутні опрацьовані дидактичні матеріали й методичні рекомендації. В умовах компетентнісної й діяльнісної парадигми НУШ, орієнтації на роботу з джерелами, міжпредметні зв'язки та національно-патріотичне виховання виникає потреба у спеціальному дослідженні, яке поєднало б історичний аналіз розвитку військового повітроплавання та авіації з розробкою методики їхнього цілеспрямованого вивчення на уроках історії.

Окремий вимір актуальності додає досвід сучасної російсько-української війни, у якій ключову роль відіграють безпілотні літальні апарати: розвідувальні, ударні, коригувальні. Вони фактично продовжують лінію, за-

початковану ще повітряними кулями та аеростатами: забезпечують спостереження, коригування вогню, зв'язок, змінюють характер поля бою. Показуючи учням витоки повітряної війни від повітроплавання до ранньої авіації, можна продемонструвати історичні корені використання сучасних дронів і тим самим поглибити розуміння обороноздатності держави, ролі технологічного розвитку у війні та значення підтримки Сил оборони України.

**Об'єкт дослідження** – вивчення історії військового мистецтва модерної доби в закладах загальної середньої освіти.

**Предмет дослідження** – зміст, форми, методи та засоби вивчення на уроках історії застосування повітряних куль та літальних апаратів як складової військового мистецтва модерної доби.

**Мета дослідження** – на основі аналізу історії військового повітроплавання та ранньої авіації від XVIII ст. до Першої світової війни теоретично обґрунтувати й методично забезпечити вивчення на уроках історії військового мистецтва модерної доби на прикладі застосування повітряних куль та літальних апаратів.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, охарактеризувати джерельну базу та визначити методологічні підходи до вивчення історії військового повітроплавання й можливостей її педагогічного застосування;
- з'ясувати витоки та ранні форми використання повітряних куль у військовій справі та простежити становлення військового повітроплавання у XVIII–XIX століттях;
- дослідити розвиток використання повітряних суден на початку XX ст. та проаналізувати їх роль у Першій світовій війні, включно з українським контекстом;
- визначити місце теми військового повітроплавання й авіації в чинних шкільних програмах і стандартах та оцінити її потенціал для формування компетентностей учнів;

- обґрунтувати ефективні форми й методи вивчення військового мистецтва модерної доби на матеріалі повітроплавання й ранньої авіації з урахуванням краєзнавчого підходу.

**Методологічну основу дослідження** становить поєднання історичних і педагогічних принципів та комплексу загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Робота спирається на принципи історизму, об'єктивності, системності, науковості, гуманізму, особистісно орієнтованого, компетентнісного й діяльнісного підходів. Із загальнонаукових методів використовуються аналіз і синтез, індукція й дедукція, порівняння, системний та структурно-функціональний аналіз, педагогічне моделювання й елементи контент-аналізу програм та підручників. Спеціально-історичний інструментарій представлений історико-генетичним, історико-порівняльним, історико-типологічним, конкретно-історичним, краєзнавчим, історико-біографічним і проблемно-хронологічним методами. У педагогічній частині додатково застосовано аналіз нормативно-правових актів та метод педагогічного проектування для розробки зразків уроків, позакласних форм роботи й системи оцінювання результатів навчання.

**Практичне значення роботи.** Результати дослідження можуть бути безпосередньо використані вчителями історії, методистами та організаторами позакласної роботи. У роботі показано, як інтегрувати тему військового повітроплавання та ранньої авіації в курс історії України й всесвітньої історії, а також у краєзнавчі та гурткові заняття. Запропоновані підходи, фрагменти уроків і приклади завдань можуть слугувати основою для планування занять у 8–11 класах і для подальшої розробки навчально-методичних матеріалів з історії військового мистецтва модерної доби.

**Елементи наукової новизни** полягає у спробі цілісно поєднати історію військового повітроплавання та ранньої авіації з методикою навчання історії в школі. Уперше на основі українських і зарубіжних досліджень узагальнено український та регіональний виміри цієї теми й показано можливості їх інтеграції в компетентнісний курс історії. Запропоновано авторський варіант

використання сюжетів про авіацію УНР і раннє повітроплавання як навчального ресурсу з одночасною реалізацією пізнавального, краєзнавчого та виховного потенціалу.

**Апробація.** Основні положення кваліфікаційної роботи були представлено й обговорено на засіданнях кафедри історії України, де отримали схвалення та рекомендації до подальшого розвитку. На основі напрацьованого матеріалу було підготовлено й зачитано чотири доповіді на науково-практичних конференціях (дві звітних студентських конференції, що проводились в університеті та дві всеукраїнські), присвячених проблемам історії та методики її викладання.

**Публікації.** Основні результати дослідження відображено у чотирьох публікаціях. Вони були представлені на науково-практичних конференціях і опубліковані у збірниках наукових праць. Три публікації одноособові, одна – у співавторстві.

**Хронологічні межі дослідження.** Робота охоплює період від кінця XVIII століття до завершення Української революції 1917–1921 років. Нижня межа визначена появою перших спроб використання повітряних куль у військовій розвідці та бойових діях, що поклало початок системному розвитку повітроплавання як елемента військової техніки. Верхня межа пов'язана з формуванням і бойовим застосуванням авіації УНР і ЗУНР, що знаменує завершення етапу переходу від повітряних куль і дирижаблів до повноцінних літаків.

**Структура роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, основної частини (3 розділи і 11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, що нараховує 107 позицій, додатків. Загальний обсяг роботи – 115 сторінок, основної частини – 86 сторінок.

## ВИСНОВКИ

Дослідження показало, що історія військового повітроплавання модерної доби та її педагогічне осмислення в українському контексті досі залишались на маргінесі і військової історії, і методики навчання історії. У процесі роботи вдалося поєднати військово-історичний, історіографічний, краєзнавчий та методичний ракурси й продемонструвати, що тема повітряних куль, аеростатів, дирижаблів і ранньої авіації може бути одночасно предметом ґрунтовного наукового аналізу та ефективним ресурсом для компетентнісного шкільного навчання.

Опрацювання джерельної бази та літератури засвідчило її строкатий, але продуктивний характер. Імперські публікації службових паперів про аеростатичні проєкти, мемуари учасників повітроплавальних частин, регіональні матеріали про авіацію УНР, ЗУНР і Галицької армії, сучасні українські й зарубіжні дослідження, візуальні джерела та нормативні акти України створюють можливість реконструювати як загальноєвропейську, так і українську лінію розвитку військового повітроплавання. Водночас виявлено фрагментарність українського блоку, сильну залежність частини джерел від імперських і міжвоєнних інтерпретацій та фактичну відсутність спеціальних праць, що поєднували б цю тематику зі школою. Обрана методологія, що спирається на принципи історизму, об'єктивності, системності, а також на компетентнісний і діяльнісний підходи в освіті, дозволила інтегрувати загальнонаукові й спеціально-історичні методи в єдину дослідницьку рамку.

Аналіз витоків і раннього застосування повітряних куль показав, що військове повітроплавання виникло як побічний продукт наукових і технічних експериментів доби Просвітництва, але дуже швидко було «привласнене» арміями. Уже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. повітряні кулі використовуються для спостереження, зв'язку, окремих спроб бомбардування, стаючи новим каналом розвідки й комунікації. Водночас їх ефективність

обмежувалася залежністю від погоди, технічною недосконалістю, скепсисом частини військового командування. Ці обмеження не скасовували того факту, що саме тоді закладалися перші моделі організації аеростатичних підрозділів і формувався новий тип військової «оптики» – погляд на поле бою з повітря.

Розгляд військового повітроплавання у ХІХ столітті засвідчив перехід від експериментів до системного, хоча й допоміжного застосування. У низці конфліктів – від європейських революцій до Громадянської війни в США та франко-пруської війни – аеростати й повітряні кулі застосовувалися для розвідки, коригування артилерійського вогню, підтримання зв'язку в умовах облоги. Сформувалися стійкі організаційні схеми аеростатичних частин, з'явилися перші напрацювання щодо тактики їх використання. Проте повітроплавання залишалося «прив'язаним» до землі, технологічно вразливим, не набуваючи статусу самостійного виду збройних сил. Саме ця «обмежена, але цілеспрямована» роль стала природним трампліном для переходу до моторизованої авіації.

Дослідження розвитку повітряних куль, аеростатів і дирижаблів на початку ХХ століття та їх участі у Першій світовій війні показало, що цей період став якісним рубежем. По-перше, повітроплавання вписується в логіку індустріалізації війни: з'являються дирижаблі та літаки, формується масовий повітряний флот, розробляються нові тактичні й оперативні концепції. По-друге, у Першій світовій війні повітряні засоби стають невід'ємною частиною бойових дій: розвідка, коригування артилерії, повітряні бої, бомбардування, морська розвідка. Повітряна війна перестає бути додатком до наземної та набуває ознак окремого театру воєнних дій. По-третє, саме тут закладаються основи міжвоєнних доктрин «володіння повітрям» і стратегічного бомбардування. При цьому дослідження показало, що цей перехід не був лінійним: поруч із ентузіазмом і вірою в «всемогутність авіації» існували скепсис, технічні провали, важкі для моралі й права наслідки повітряних бомбардувань.

Особлива увага була приділена українському та регіональному вимірам історії військового повітроплавання й авіації. На матеріалі досліджень про військово-повітряні сили УНР, ЗУНР, Галицької армії, авіаційну промисловість і локальні сюжети Поділля, Кам'янця-Подільського, Проскурова показано, що український простір не був «периферією» світових процесів. Попри обмежені ресурси й складні політичні умови, українські державні утворення періоду революції намагалися створити власні авіаційні структури, розгорнути навчання кадрів, налагодити виробництво й ремонт літаків, використати авіацію в бойових діях і для міжнародних контактів. Краєзнавчий аналіз дав змогу виявити й локальних піонерів повітроплавання й авіації на Поділлі, що важливо і для наукового, і для освітнього вимірів.

Методичний аналіз показав, що тематика військового повітроплавання й авіації має реальне, хоча й не завжди очевидне місце в чинних шкільних програмах та освітніх стандартах. Вона присутня в темах, пов'язаних з науково-технічним прогресом, Першою світовою війною, Українською революцією, історією рідного краю, національно-патріотичним вихованням. Потенціал цих сюжетів для формування предметних і ключових компетентностей виявився значним: на їх основі можна розвивати в учнів уміння працювати з різнотипними джерелами, бачити взаємозв'язок науки, техніки, війни й суспільства, осмислювати моральні й правові аспекти застосування нових видів озброєнь.

Розробка форм, методів і прийомів вивчення теми продемонструвала, що найбільш продуктивним є поєднання проблемного навчання, групової роботи з документами й візуальними джерелами, моделювання ситуацій, краєзнавчих завдань та елементів дослідницької діяльності учнів. Побудований зразок уроку про авіацію УНР як поєднання військового мистецтва й патріотизму показує, як військово-історичний сюжет можна трансформувати в навчальну ситуацію, де учні не просто запам'ятовують факти, а аналізують документи, карти й спогади, формулюють власні висновки, осмислюють досвід минулого в координатах сьогодення. Система оцінювання, побудована на поєднанні

формуального та підсумкового контролю, дозволяє оцінювати не лише обсяг знань, а й уміння мислити історично та ціннісні орієнтації.